

Berättelsen om ballongen Svea

– och en fotografering ”hvarvid fyra klara och tydliga vyer erhöellos”

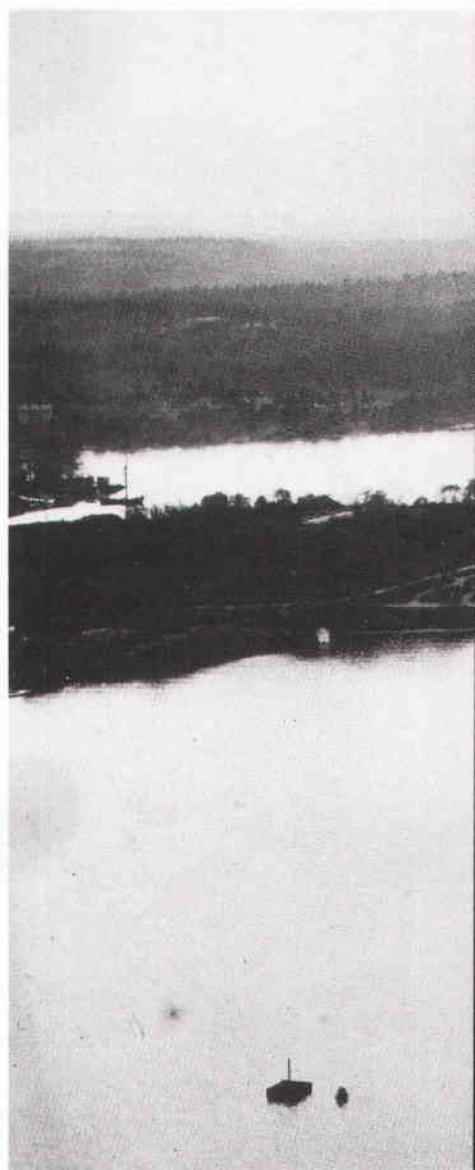
Lars Johannesson

Klockan är kvart över ett måndagen den 30 april 1894. Den svaga ostliga vinden har mojnadt och den kyliga apriluftan har värmts upp av solen. Termometern på kasernbyggnaden visar 14 grader. Tjugo man ur Svea ingenjörsbataljon har varit utkommande sedan tidigt på morgonen på stora kaserngården. Platsen är Pontonjärkasern intill Jaktvarvsgränd och Hantverkargatan på Kungsholmen. Sergeant Sandgren beordrar manna till den 3 tum grova hamptrossen som ligger utsträckt i gruset. Bakom manskapet ligger de resterande 400 metrarna som en skulptur, uppskjuten i fioler. Trossen löper genom ett stort enkelblock som är fäst i två nedgrävda ”ankare af större slaget”. Den slutar i trapetsen under korgen till ballongen Svea. Svea strävar uppåt. Hennes hölje är spänt av den ifyllda lysgasen. Mannarna får anstränga sig för att hålla ballongen kvar på marken. Kraftmätaren som sitter under ballongkorgen ger utslag på 280 kilo. Överingenjör Salomon August Andrée, ballongens ägare och löjtnant Olof Kullberg antror korgen. Det är femte och sista uppstigningen denna dag. Andrée kontrollerar de nya telefonapparaterna. Hörbarheten med markstationen är god. De gamla militära magnetapparaterna har avlägsnats då de var odugliga i luftseglings-sammanhang. Kullberg får hjälp att ta ombord kameran. En Zeiss-anastigmat utan sökare och med Lumières plåtar. Thury & Amey-slutaren är inställd på sin snabbaste tid 1/250 sekund. Vid tidigare försök ”blefvo bilderna orediga

för att momentslutaren ej fått den hastighet, som ballongens ständiga rörelse fordrade”. Kapten Zethelius får klartecken från Andrée som ger vidare order att låta ballongen glida iväg med sina två luftseglare. Trossen slingrar iväg som en jätteorm i manskapets händer. Ballongen släpps ut till 175 meters höjd. Vinden har avtagit nästan helt och ballongen står rakt ovanför fästpunkten på kaserngården. Kullberg stödjer kameran mot gondolens kant och exponerar en bild i varje vädersträck ”hvarvid fyra klara och tydliga vyer erhöellos”. Andrée gör under tiden sina väderobservationer, läser av de meteorologiska instrumenten. Han anropar därefter markstationen i telefon och beordrar nedhalning av Svea. Efter 8 minuter står Andrée och Kullberg åter på fast mark. Glasplåtarna vidarebefordras för framkallning och de första flygfotografierna över Stockholm är ett faktum.

Idag nästan 100 år senare utgör dessa bilder en länk i vår fotografihistoria. De är historiska dokument som visar ett lantligt Kungsholmen, nästan obebyggt väster om Kronobergsparken. De nyuppförda hyreskasernerna i Vasastan samt utmed Fleming- och Hantverkargatorna på Kungsholmen tränger skoningslöst ut den småskaliga kåkbebyggelsen. Här växer en ny stad fram på bekostnad av det gamla som går.

Anledningen till att militären fotograferade Stockholm vid den här tiden från en fjättrad ballong, eller så kallad ballon-captif, var definitivt inte att doku-

Vänster bild: Svea stiger, men först när man kastat fyra av de åtta ballastsäckarna. Bilden är från det första uppstigningsförsöket, den 15 februari. I bakgrunden skymtar fabriksbyggnaderna vid Karlsvik. Foto SSM.

Vy mot sydväst. I förgrunden ses Smedsudden. Till vänster Långholmens västra del med Karlshälls gård. Den stora vita byggnaden i bildens högra kant är Marieberg. Foto Olof Kullberg. SSM.

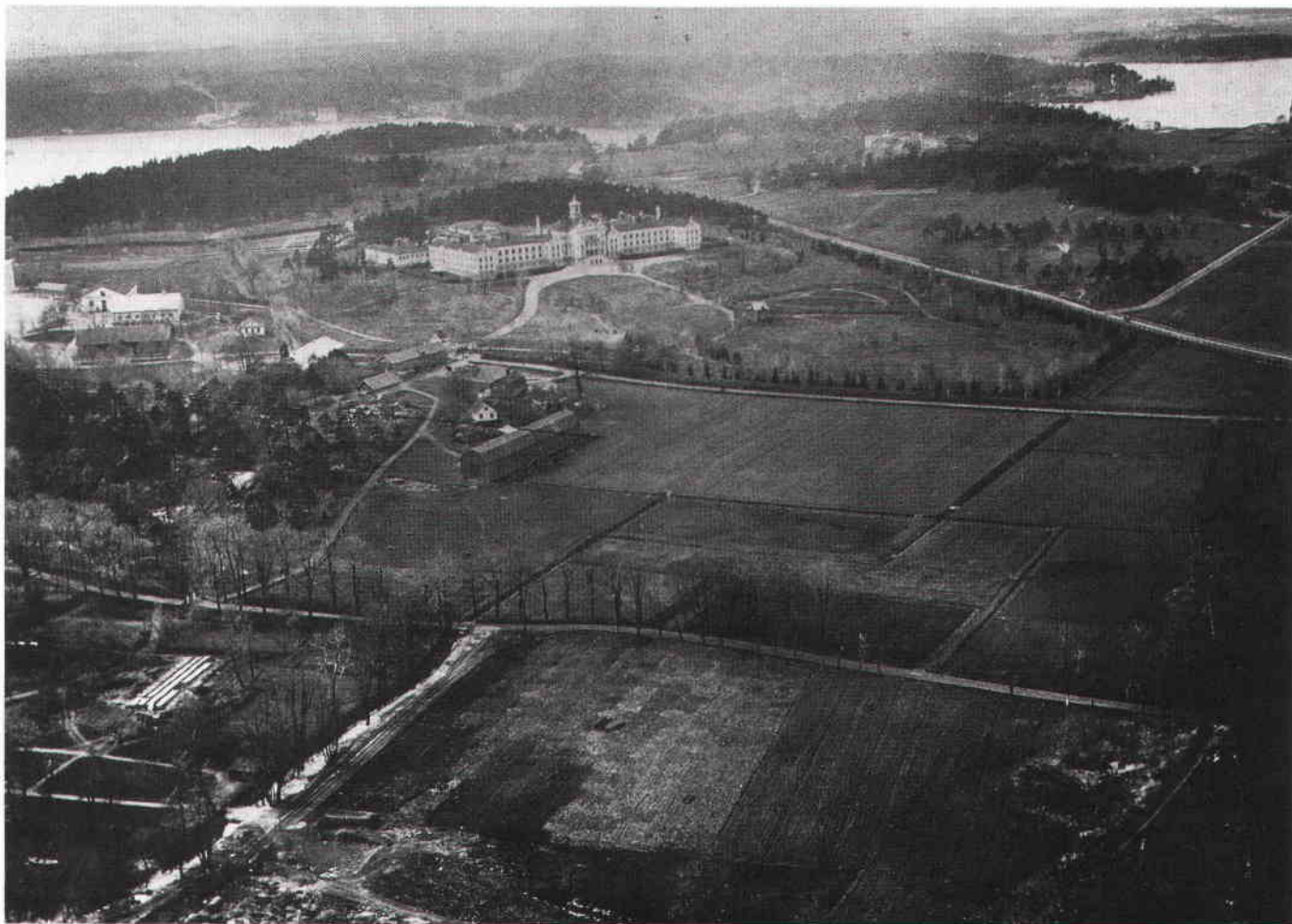

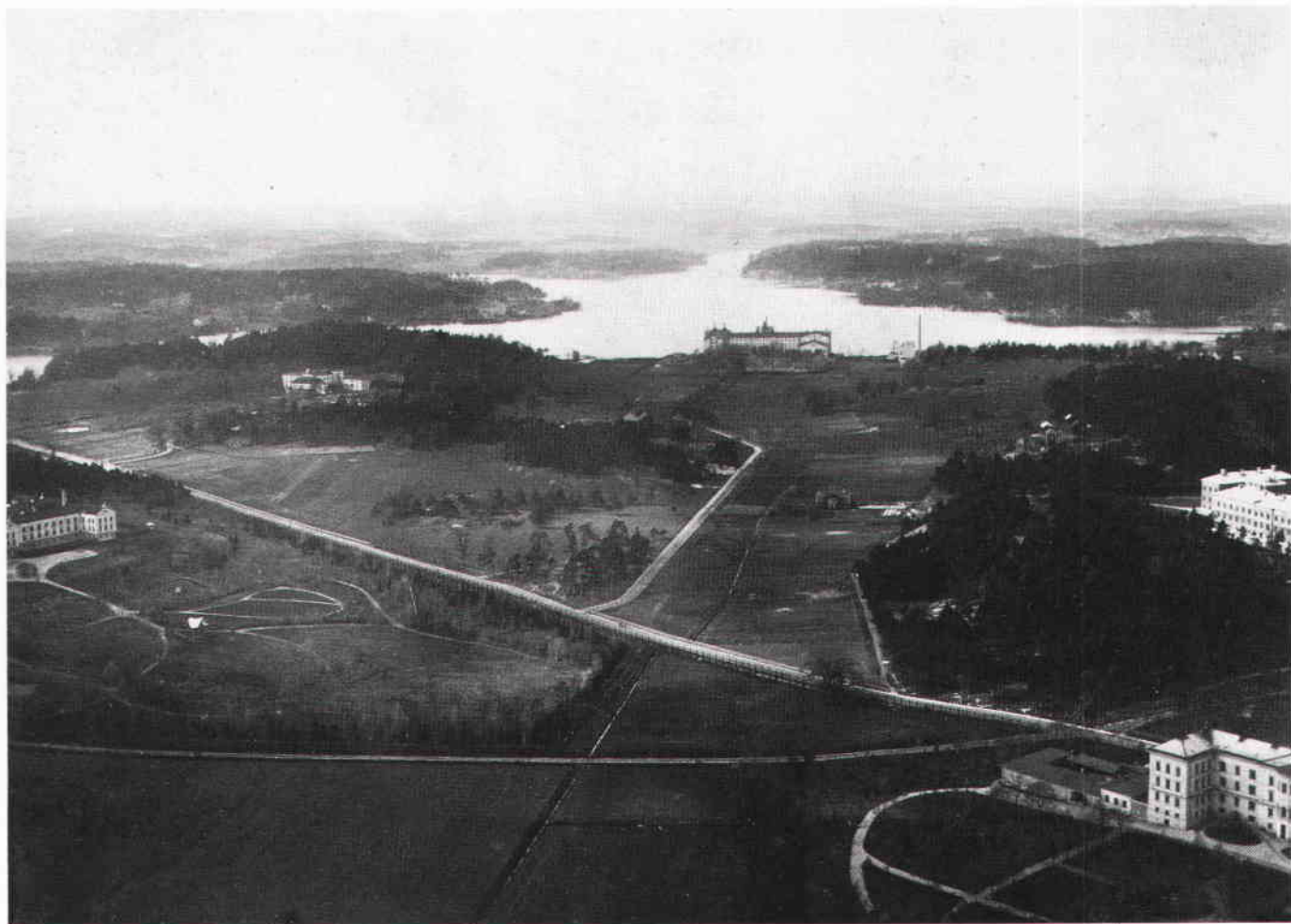
mentera stadens framväxt. Skälen var rent militära "för att pröfva ballongers användbarhet för rekognosceringar och terrängundersökningar". Ballonger hade använts med framgång i krigssituationer på olika håll i världen sedan 1860-talet. I nordameri-

kanska inbördeskriget inrättade nordstatsidan så kallade förposttelegrafstationer i ballons-captifs vari- från fiendens ställningar och rörelser kunde iakttas och informationen vidarebefordras.

I slagen vid Fair Oaks och Gaines Mill 1862 hade

Vy mot väster. Den stora vita byggnaden i fonden är Konradsberg, idag Rålambshovs sjukhus. Hitom ligger Lilla Rålambshov med sin tobakslada. Längst bort till vänster skimtar Kungl Trängbataljonens kaserner vid Marieberg, där Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet huserar idag. Foto Olof Kullberg. SSM.

Vy mot nordväst. Till vänster skimtar Konradsberg och snett bakom Kristineberg. I bildens mitt, vid Ulvsundasjön, ligger det nybyggda Stora bryggeriet vid Hornsberg. I nedre högra hörnet ses "Hemmet för obotligt sjuka", senare Stockholms sjukhem och strax bakom en del av S:t Görans sjukhus. Foto Olof Kullberg. SSM.

ballongerna en avgörande betydelse för slagens utgång. Det mest kända och framgångsrika exemplet är tyskarnas belägring av Paris 1870, då fransmännen använde ballonger dels för rekognosering av motståndarnas artilleri men framför allt för att upp-

rätta en luftbro ovanför tyskarnas järnring, med regeringen som satt i staden Tours.

Politiker, bland andra Gambetta själv, fördes med ballong ut tillsammans med information och brevduvor. Duvorna släpptes sedan tillbaka med mikrofilm

till parisarna. En av initiativtagarna till detta "vidlyftiga" projekt var den tidens mest kände porträttfotograf Gaspard Felix Tournachon, mer känd som Nadar. Han var för övrigt den som först insåg att kameran kunde användas vid kartering från luften. Nadar tog världens första flygfotografi från en ballong redan 1858.

Den svenska militären fick först 1893 sin chans att pröva ballongen som hjälpmedel vid rekognosering. Överingenjören vid Kongl Patentbyrån Salomon August Andréé hade erhållit medel från Stiftelsen Lars Hiertas minne för inköp av en ballong. Året innan hade Andréé fått möjlighet att följa med den professionelle luftseglaren Francesco Cetti vid två uppstigningar i Stockholm. Det framstod då helt klart för honom hur ballongen kunde användas för vetenskapliga syften. Andréé ansöker hos Konungen att tullfritt få införa en ballong i riket. I nådigt brev av den 17 februari 1893 medger Konungen detta, dock med villkor att militären får utnyttja ballongen vid en rad rekognoseringsförsök. Ballongen beställs av firman Ateliers Aérostatique de Lachambre i Paris och levereras under våren 1893. Ballongen blir den första friflygande svenskägda ballongen under 1800-talet. Den döps högtidligen till Svea. Redan 1784 hade emellertid ett par försök gjorts med vätgasfyllda ballonger. Den ena släpptes iväg från Observatoriet med en katt som passagerare. "Luftmachinen" återfanns efter ett par veckor på Värmdö, men då var katten borta.

Svea var i det närmaste sfärisk av så kallad kultyp och rymde 1054 kubikmeter (att jämföras med Örnens 4500 kubikmeter). Diametern var 12,6 meter. Stighöjden garanterades av firman till 3000 meter. Den höjden överskred Andréé med råge, då han den 7 april 1894 lämnade Pontonjärkasern efter förmiddagens fem uppstigningar med olika officerrare. Strax efter klockan ett beordrar han "loss" och Svea stiger till 700 meter på tre minuter. Färden går norrut, halv tre är han halvvägs till Uppsala och har

stigit till 3000 meter. Barlasten kastas, ballongen stiger ytterligare och driver vidare mot norr. Två minuter i fyra läser han av 4387 meter på instrumentet, vilket var höjdreord för Skandinavien. Några minuter senare drar han ventilen. Svea sjunker och tar mark i skogarna utanför Gimo en dryg timme senare.

Svea var tillverkad av kinesiskt siden som fernissats sju gånger för att hålla tätt. Bara fernissan vägde 120 kilo, medan sidentyget vägde 64 kilo. Ballongen omgavs av ett rombformat nät ned till ekvatorn för att motstå trycket från den inneslutna gasen. Nätet var inte fästat någonstans i tyget för att undvika nötning. Gondolen eller korgen hade en volym på en kubikmeter, vägde 45 kilo och var flätad av spanskrör. Allt som allt vägde hon 871 kilo. Lysgasen till Svea skulle enligt överenskommelse med gasverket levereras i ett 5 tums rör från Hantverkargatan ned till kaserngården. Gasverket drog emellertid ett klenare rör vilket gjorde att varje fyllning tog längre tid än beräknat. Detta irriterade Andréé som hade hoppats på "särskilda arrangemang för ballongens snabba fyllande". Orsaken till gasverkets njugga inställning var förmodligen Andréés kritik i stadsfullmäktige, där han var ledamot åren 1891–94, över de dåliga arbetsförhållandena inom gasverket. Han blir så förbittrad över den orättvisa behandlingen att han flyttar Svea till Göteborg där han blir vänligare bemött. Den 17 mars 1895 gör Svea sin nionde och sista luftfärd. Från Göteborg går färden in över Småland där Andréé tvingas gå ned i en mosse när det börjar skymma. Ankaret får inget tag i den djupa snön och ballongen rivs sönder när den släpas över stubbar och småtallar. Svea är oreparabel. Hon fraktras upp till Stockholm och förevisas en tid på Skansen. Två år senare lämnar Andréé Spetsbergen i sin nya polarballong Örnen för att aldrig mer återvända.

Vy mot nordost. I förgrunden till vänster, den nyanlagda Kronobergsparken. I bildens mitt avviker gasklockan vid Sabbatsberg från den övriga bebyggelsen. Foto Olof Kullberg. SSM.

KÄLLOR

Andrée S A: Iakttagelser under en ballongfärd den 7 april 1894. Bihang till Kungl Vetenskapsakademiens handlingar. Band 20. 1895.

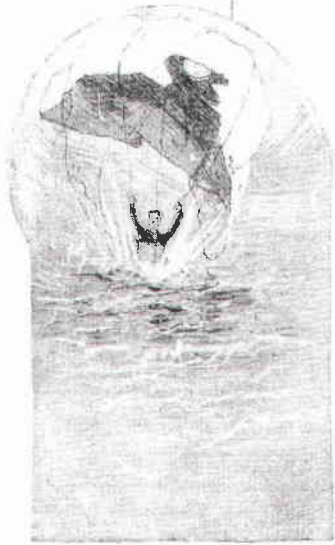
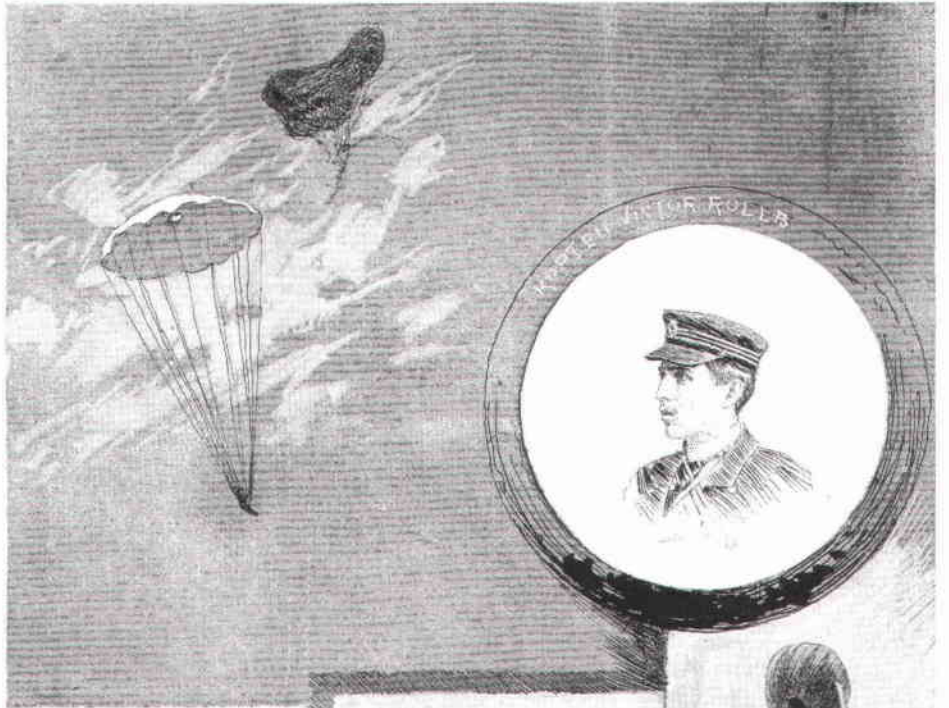
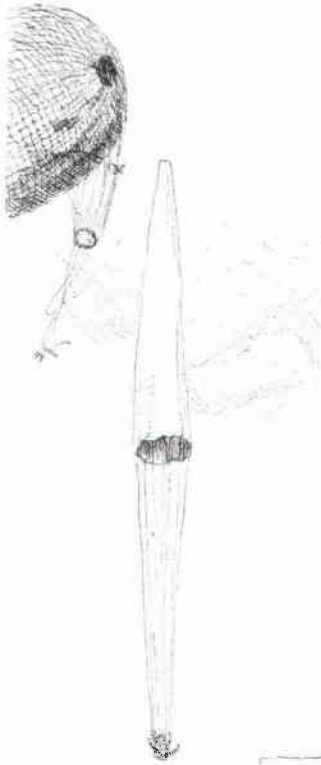
Ege L: Ballonger och luftskepp. 1977.

Haglund S och Ångström A: Andrée, mannen med vilja och mod. 1930.

Krigsarkivet. Svea Ingenjörskårs arkiv, serie F.

Kullberg O: Fotografering från ballong. Ny Illustrerad Tidning nr 34 1894.

Nordisk tidskrift för fotografi. 1924.

Q:cpn'lel'go~

